

پیشگیری وضعی از نگاه حقوق اسلام و ایران

عابدین دارابی عمارتی^۱، سمیرا خسروی^۲

^۱ دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه شیراز و عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور

^۲ کارشناس ارشد حقوق دانشگاه آزاد خرم آباد

نام نویسنده مسئول:

عابدین دارابی عمارتی

چکیده

در دهه‌های اخیر ناتوانی سیستم دادگستری در حل مشکل جرم و ناامنی، هزینه‌های سرسام‌آور اقدامات سرکوبگرانه، سیاست‌گذاران را به استفاده از تدابیر پیشگیرانه وادار ساخته است. یکی از شیوه‌های پیشگیری از بزهکاری، پیشگیری وضعی است که با ایجاد تغییرات در محیط فیزیکی و شیوه‌های نظارت و کنترل، درصدد کاهش آمار جرم است. این مقاله در تلاش است با دقت در منابع فقهی، قوانین جمهوری اسلامی ایران و آراء و نظرات علمای حقوق و جرم‌شناسی راهبردهای این شیوه را که بر کنترل بزهکاران، حفاظت از بزه‌دیده و تغییرات محیطی تمرکز دارد را مورد بررسی قرار دهد. و با توجه به اینکه در پیشگیری وضعی اقدامات غیر کیفری مطرح است و بعضاً این اقدامات از لوازم آغاز دادرسی کیفری محسوب می‌شود، خلاءهای قانونی آن را روشن سازد و نکات اصلاحی را بر اساس مبانی جرم‌شناسی در حد مقذور تبیین کند.

کلمات کلیدی: پیشگیری وضعی، آموزه‌های اسلامی، بزه‌دیده، بزهکاری

بزهکاری

مقدمه

موضوع کنترل بزهکاری یکی از دغدغه‌های مهم بشر در طول تاریخ بوده است. روش‌های مختلفی در جهت رسیدن به این امر مهم مورد استفاده قرار گرفته است که یکی از آن‌ها پیشگیری وضعی است. ابعاد پیشگیری وضعی اولین بار در سال ۱۹۸۳ توسط کلارک معرفی شد (Dennis, 1998: p. 8).

وقتی که فرد تصمیم قاطع به ارتکاب جرم گرفت باید تدابیری اندیشیده شود که تحقیق عمل مجرمانه را دشوار یا پر خطر یا ناممکن سازد. در واقع هدف از پیشگیری وضعی ایجاد وضعیتی است که در آن مجرم به رغم تصمیم به ارتکاب عمل مجرمانه از محقق نمودن قصد خود ناتوان گردد. در این روش گاهی فرد در معرض بزه‌دیدگی مد نظر قرار گرفته و با حمایت از او یا آنچه در معرض وقوع جرم است از تحقق عمل مجرمانه جلوگیری می‌شود و در مواردی نیز با تغییر شرایط محیطی اعم از مکان، زمان و ... امکان تحقق جرم سلب یا وقوع آن دشوار می‌گردد. بنابراین سؤال اصلی این مقاله پی بردن به رابطه بین پیشگیری وضعی و بزهکار، پیشگیری وضعی و بزه‌دیده، پیشگیری وضعی و محیط ارتکاب جرم، است.

۱- بزهکار و پیش‌گیری وضعی

بزهکار به عنوان محور اصلی جریان وقوع عمل مجرمانه در طول تاریخ هدف مبارزه کیفری علیه پدیده مجرمانه بوده است. در دوره انسانی و دادگستری عمومی همیشه بزهکار به عنوان محور شرارت و بزهکاری مورد توجه واقع شده است (کی‌نیا، بی تا: ۱۶).

بزهکار به عنوان شخصی که تصمیم گیرنده است و با وجود همه تدابیر پیشگیری اجتماعی و ریشه‌ای می‌تواند تصمیم به ارتکاب جرم بگیرد، باید کنترل شود. در تعالیم و دستورات اسلامی علاوه بر تلاش در زمینه فرهنگ سازی و قرار دادن انسان‌ها در مسیر هدایت و رستگاری، راهکارهای غیرکیفری بازدارنده‌ای در جهت بازداشتن فرد مصمم به ارتکاب بزه در نظر گرفته شده است. گاهی این راهکارها به ایجاد محدودیت‌هایی نسبت به افراد نیز منتهی می‌شود، تاحدی که ممکن است فرد در معرض بزه به دلیل وجود قراین و امارات قوی علیه وی مبنی بر ارتکاب جرم توسط او در آینده، بازداشت شود (حراعلی، ۱۳۹۷: ق: ۱۸۱).

برای پرهیز از پیامد منفی برخی راه کارهای پیشگیری وضعی، یعنی محدود شدن حقوق و آزادی فردی ضروری است، میزان خطرناکی مجرم و عوامل آن بررسی شود. میزان خطرناکی مجرم یا ظرفیت جنایی او به عوامل مختلفی بستگی دارد. امروز اصطلاح مجرم خطرناک به کسانی اطلاق می‌شود که سوابق و خصوصیات روحی و اخلاقی آنان و ارتکاب جرم در گذشته و کیفیت جرم ارتكابی، آنان را در مظان ارتکاب جرم در آینده قرار دهد اعم از آنکه قانوناً مسئول یا غیر مسئول باشند (قانون اقدامات تأمینی مصوب ۱۳۳۹: ماده ۱).
اهم سیاست‌های اعمال شده در جهت پیشگیری وضعی در رابطه با بزهکار عبارتند از:

۱-۱ نظارت و کنترل بزهکار:

نظارت و کنترل به دو صورت امکان پذیر است:

الف) نظارت رسمی

در جامعه دولت موظف به حفظ نظم و امنیت جامعه و افراد بوده و در مقابل ملت پاسخگو است. ایجاد امنیت و آرامش جامعه تنها با توسل به شیوه‌های کیفری پس از وقوع جرم محقق نمی‌شود، بلکه دولت وظیفه دارد با در پیش گرفتن راهکارهایی، قبل از وقوع بزه در راه از بین بردن شرایط تحقق آن تلاش نماید (میرخلیلی، ۱۳۸۹: ۳). این نوع نظارت توسط نهادهای کنترل قضایی و اداری - اجرایی انجام می‌شود و به شیوه‌های خاص در راهبرد پیشگیری وضعی توجه دارد. در این شیوه مأمورین پلیس، نگهبانان بانک، سرایه‌داران، فروشندگان فروشگاه‌های زنجیره‌ای کنش‌گران انسانی محسوب می‌شوند. اما امروزه الکترونیک هم به کمک اینگونه نظارت آمده است دوربین‌های مخفی هشدار دهنده و در کنار آنها نسل‌های تربیت شده برای شناسایی مواد منفجره یا مواد مخدر به کمک پیشگیری وضعی آمده است این نوع نظارت‌ها به معنی حضور قانون و یادآور وجود حاکمیت است (نجفی، ۱۳۷۷: ۷۰).

ب) نظارت و کنترل غیر رسمی

یکی از ویژگی‌های سیاست جنایی اسلام مشارکت مردم است. تکلیف همگانی امر به معروف و نهی از منکر در زمینه پیشگیری از وقوع جرایم و ابراز عکس العمل، یکایک شهروندان در مقابل رفتار یکدیگر مسئول و ناظر قرار داده است در مکتب فقهی گاهی از امر به معروف و نهی از منکر با عنوان دفاع همگانی یا دفاع اجتماعی در مقابل دفاع فردی یا دفاع مشروع یاد شود (فیض، ۱۳۷۰ ص ۳۰۲). پیامبر اسلام (ص) در مورد اثر پیشگیرانه این نهاد اسلامی می‌فرماید: «حتماً» امر به معروف و نهی از منکر کنید و گرنه خدای متعال اشخاص بد و نابکار شما را برافراد شایسته مسلط می‌کند، آنگاه خوبان دعا می‌کنند ولی مستجاب نمی‌شود (کلینی، ۱۳۶۳: ۱۷۶). این نوع نظارت از طریق نهادهای جامعه

مدنی و ستادهای مردمی و نیمه رسمی انجام می‌شود و در راستای احیای سنت امر به معروف و نهی از منکر نهادی در قوه قضائیه تحت عنوان «ستاد پیشگیری و حفاظت اجتماعی تأسیس گردید»

۲-۱ ایجاد جرایم بازدارنده

برای از بین بردن زمینه ارتکاب جرایم و متوقف کردن مجرم در ابتدای انحراف برخی اعمال مقدماتی مورد جرم انگاری قرار می‌گیرد. این امر در حقوق موضوع برخی کشورها مورد توجه قرار گرفته است که تأثیر قابل توجهی در کاهش جرم داشته است. برای مثال: در قانون بلژیک پیش بینی شده که ترک کردن یک وسیله نقلیه موتوری بدون انجام احتیاط‌های لازم جهت جلوگیری از سوء استفاده از آن، از جمله تخلفات راهنمایی و رانندگی شناخته می‌شود و جریمه به آن تعلق می‌گیرد. این گونه جرم انگاری موجب کاهش قابل توجهی در سرقت اتومبیل می‌شود ولی متأسفانه در حقوق موضوعه ایران به این موضوع توجهی نشده است (صلاحی، بی تا، ص ۱۶۷).

۳-۱ گرفتن فرصت از بزهکار

بسیاری موارد می‌توان فرصت و مجال بزهکاری را از افراد خطرناک سلب کرد، به صورتی که او در زمان یا مکانی معینی تحت مراقبت قرار داد یا از وضعیت جرم‌زا خارج نموده. به عنوان نمونه، کارمند متخلف دولت که مرتکب جرایم مرتبط با شغل خود می‌شود. طبق ماده ۶۰۶ قانون مجازات اسلامی می‌توان از شغل خود منصرف یا منتقل نمود تا امکان ارتکاب جرم مزبور سلب گردد. زمانی که جامعه امتیازات فراوانی را در اختیار او قرار می‌دهد باید کنترل و نظارت بیشتری بر اعمال او داشته باشد. علی(ع) در این باره می‌فرماید: فان احد منهم بسط یده الی خیانه اجمعت بها علیه عندک اخبار عیونک اکتفیت بذلک شهاداً فبسطت علی العقوبه فی بدنه واخذته بما اصاب من علمه ثم نصبته بمقام المذله و ستمه بالخیانه و قلدته عارالتهمة... ایشان پس از بیان همه راه‌های پیشگیری ریشه‌ای و اساسی می‌فرماید: اگر این تدابیر مؤثر واقع نشد و کارمند دست به خیانت زد با خواری و ذلت مورد مجازات قرار گرفته و از شغل خود منصرف می‌گردد (نهج البلاغه، نامه ۸۳).

۲- رابطه بزه‌دیده و پیشگیری وضعی

نقش بزه‌دیده به عنوان یکی از مهمترین موضوعات پیشگیری بوده است و آسیب‌پذیری بزه‌دیده با آماج‌های جرم‌زا از عوامل مؤثر در بزهکاری است. رابطه بزهکار و بزه‌دیده یکی از عواملی که امروزه بیشتر مورد توجه محققان و دانشمندان قرار می‌گیرد و دانش بزه‌دیده‌شناسی را به وجود می‌آورد (ویانو، بی تا، ص ۴۳۲). اهم سیاست‌های اعمال شده در جهت پیشگیری وضعی در رابطه با بزهکار عبارتند از:

۲-۱ ایجاد فرهنگ ظلم ستیزی و ستم ناپذیری در جامعه

بزهکاران معمولاً به دنبال آماج‌های قابل دسترسی و با مقاومت کمتر هستند. رفتار بزه‌دیدگان در بسیاری از جرایم مانند کلاهبرداری، ایجاد مزاحمت، ایراد ضرب و جرح و غیره محرک و مشوق بزهکار است. در آیات و روایات بسیاری ستم‌پذیری و قبول بزه‌دیدی در حق بزهکار مورد تقییح و مذمت قرار گرفته است «... لاتظلمون و لاتظلمون» این فرهنگ ستم‌ستیزی و جرم ناپذیری نسبت به دیگران مورد تأکید قرار گرفته است (بقره، ۲۷۹). امام سجاد (ع) آمده است: «حق همسایه آن است که در غیاب وی او را حفظ کنی و هنگام حضورش او را محترم بشماری و هنگام ستم دیدن او را یاری کنی» (صدوق، بی تا، ج ۲: ۶۲۳). اسلام با وجود اصرار بر حفظ سجایای اخلاقی، حفظ آرامش، احترام به دیگران، در مورد بزه‌دیدی، فریاد زدن و علنی کردن ستم و ظلم ستمکار دیدگاهی متفاوت دارد؛ چنانچه در قرآن آمده است: «لا یحب الله الجهر بالسوء من القول الا من ظلم و کان الله سمیعاً علیماً» در تفسیر این آیه، منظور از «جهر بالسوء» صحبت کردن علیه ظالم و ذکر بدی‌ها و ستم‌های او و نیز پاسخگویی به رفتار نامناسب ستمکار می‌باشد (طبرسی، بی تا: ۲۹۸).

۲-۲ تمهیدات قانونی و حمایت از بزه‌دیده

حمایت‌های قضایی لازم از بزه‌دیدگان پس از وقوع جرم موجب تسریع در تعقیب مجرمان و کاهش آثار زیانبار بزهکاری می‌شود، حمایت از بزه‌دیدگان بالقوه قبل از وقوع جرم و جلوگیری از تحقیق عمل مجرمانه دارای اهمیت پیشگیری است که به نمونه‌های آن اشاره می‌شود:

الف) حمایت از افراد ضعیف

بزهکاران غالباً به دنبال آماج‌های ضعیف برای ارتکاب جرم هستند. حمایت از این گونه آماج‌ها می‌تواند اثر قابل توجهی در کاهش جرایم علیه آنان داشته باشد. برای نمونه افراد صغیر زمانی که ولی خود را از دست می‌دهند به منظور جلوگیری از سوء استفاده از اموال این

دسته از افراد خداوند می‌فرماید: « و ابتلوا الیتامی حتی اذا بلغوانان انستم منهم رشداً فاد فاعوا الیهم اموالهم ». «یتیمان را برای گرفتن اموال خود مورد امتحان و آزمایش قرار دهید تا به سن بلوغ برسند اگر در آن سن رشدشان را احساس کردید اموالشان را به ایشان بدهید» (نساء، ۶۰). همچنین قانونگذار هرگونه سوء استفاده از افراد غیر رشید، اعم از صغیر، مجنون یا سفیه را ممنوع دانسته و در صورت وجود سوء نیت برای آنان مجازات در نظر گرفته است (قانون مجازات اسلامی ماده ۵۹۶). یکی دیگر از موارد حمایت افراد در معرض بزه، مربوط است به مقررات پیش بینی طلاق برای زنانی در معرض فشار و آزار همسر خود قرار می‌گیرند. با وجود سخت‌گیری اولیه به منظور ثبات و دوام کانون خانواده، زمانی که محیط خانه برای زن نا امن بوده و خوف ضرر و زیان جسمی یا حیثیتی برای او وجود داشت. می‌تواند از حاکم بخواهد شوهر او را به طلاق یا از جانب او طلاق دهد (عوده، بی تا، ۱۵۱).

ب) دادن مجوز دفاع به بزهدیده

زمانی که جامعه نمی‌تواند فرد را در مقابل بزهکار حمایت کند. نمی‌تواند او را از حق دفاع نیز محروم نماید. در نظام حقوق اسلامی، دفاع را حق مسلم فرد مورد تجاوز شناخته شده است « هر کس در مقام دفاع از نفس یا عرض یا ناموس یا مال خود یا دیگری یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز فعلی یا قریب الوقوع عملی را انجام دهد که جرم باشد. قابل تعقیب و مجازات نیست (قانون مجازات اسلامی ماده ۶۱).

۳- رابطه محیط و بزهکاری

علاوه بر بزهکار و بزهدیده به عنوان دو عنصر ایفاء کننده نقش در فرایند پیدایش عمل مجرمانه، برخی شرایط و اوضاع و احوال موجب تشدید بروز بزه بوده و تغییر آنها در کاهش بزهکاری مؤثر می‌باشد. این بخش از پیشگیری وضعی با عناصری چون زمان، مکان آماجها و روش حفاظت، اسباب و ادوات جرم سروکار دارد، گرچه همه این امور بی ارتباط با شخص بزهکار و بزهدیده نمی‌باشد. تغییر وضعیت قبل از بزهکاری موجب عدم تحقق عمل مجرمانه نمی‌شود، اما گاهی با افزایش هزینه ارتکاب جرم یا خطر دستگیری مانع از تحقیق یافتن قصد مجرمانه می‌شود (میرخلیلی، ۱۳۸۵: ۳۰۲).

۱-۳ ایجاد فضاهای قابل کنترل و رؤیت

پیشگیری وضعی با این مبنا که جرم را از طریق طراحی و اصلاح محیط کالبدی تعدیل کرد، سازگاری دارد. نیومن عقیده دارد که می‌توان با تغییر در طرح فضاهای مسکونی و تجاری و عمومی و ایجاد فضاهای قابل دفاع از جرم پیشگیری کرد. بعضی از مناطق به طور طبیعی دارای قابلیت دید زیادی بوده است. در حالی که سایر مناطق از قبیل مناطقی که دارای خیابان‌های کم نور یا تونل‌های عابر پیاده و کوچه‌های بن بست هستند، ممکن است چنین قابلیت را نداشته باشند. اگر مجرمین بالقوه فکر کنند که در معرض دید قرار دارند احتمال وقوع بزهکاری کمتر می‌شود. اگر مجرمین بالقوه فکر کنند که در معرض دید قرار دارند احتمال وقوع بزهکاری کمتر می‌شود. می‌توان امکان نظارت بیشتر را از طریق تغییر ماهرانه محیط زیست، طراحی، تعیین محل و ترتیب قرار گرفتن ساختمان‌ها و فضای اطراف آنها به روش‌های بسیار گوناگون فراهم آورد. نیومن مستقیماً تغییرات طراحی را به کاهش جرایم مربوط کرد. او مفهوم فضای قابل دفاع را توسعه داد به طوری که مکان‌ها و فضاها در شهر را مد نظر قرار می‌داد تا در معرض مشاهده و کنترل محلی باشند و از وقوع جرایم فرصت طلبانه جلوگیری شود. این دیدگاه حتی ادعا می‌کند که طراحی محیطی این قابلیت را دارد تا یک احساس پنهان وابستگی محلی را در میان ساکنین بپروراند که در نتیجه ممکن است آنها را علیه مجرمان و اقدامات مجرمانه در جامعه محلی خود تشویق کند (burrows, 1980: p.134).

اکنون به برخی از نمونه‌ها و تدابیری که توسط محققان پیشگیری وضعی مورد توجه قرار گرفته و در کنترل یا قابل دید نمودن فضاها و کاهش احتمال بزهکاری مؤثرند اشاره می‌کنیم: ۱- خصوصی سازی و انفرادی کردن فضاهای عمومی و نیمه عمومی درون و اطراف بلوک‌های مسکونی، مثلاً "از طریق نصب پارتیشن در بالکن‌ها، راهروها و انبارهای زیر زمینی و تبدیل گلخانه عمومی به باغچه خصوصی، بستن و قفل کردن درب‌های ورودی بلا استفاده یا غیر ضروری در بلوک‌های مسکونی و از بین بردن راه‌هایی که فرار را آسان می‌کنند.

۲- کوتاه کردن یا حتی تخریب راهروهای داخلی، بالکن‌های قابل دسترسی و معابر مسقف.

۳- افزایش میزان نظارت بر ورودی‌ها و معابر مسقف، پارکینگ‌های اتومبیل، گاراژهای زیر زمینی مناطق بازی، تسهیلات همگانی و راه‌ها، شامل افزایش روشنایی در هر دو قسمت داخلی و خارجی و استفاده از تلویزیون‌های مدار بسته در صورت ضرورت.

۴- طراحی ساختمان‌ها و زمین‌های اطراف آنها به نحوی که داخل و خارج منطقه، از راه پنجره‌ها و سایر نقاط مسلط به راحتی قابل رؤیت باشد.

۵- ترغیب فعالیت در مناطقی که کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد مانند فراهم آوردن نیمکت در مناطق بازی، امکانات و تسهیلات

برای جوانان (نمایشگاه‌ها، امکانات و سالن‌های ورزشی و غیره).

۶- در کنار هم بودن محل عبور وسایل نقلیه و افراد پیاده، بجای تفکیک کامل آن‌ها

۷- به طور کلی ساختمان‌ها و محیط اطراف آنها باید از خیابان و ساختمان‌های مجاور به راحتی قابل رؤیت باشد و فرصت‌های مناسب برای پنهان شدن در نزدیکی و داخل محل سکونت باید به حداقل برسد.

از بن بست‌ها و نصب دقیق نرده و سایر موانع باید به حدی استفاده کرد که اطمینان حاصل نمود افراد ناشناس از امکان دسترسی به یک منطقه و فرار از آن مایوس می‌شوند. استفاده از زمین‌های بازی باید افزایش یافته تا تعداد چشم‌ها در خیابان‌ها افزایش و نظارت فزونی یابد (bennet.1984: P. 97).

کلارک در مورد پیشگیری وضعی از جرم از طریق طراحی محیطی معتقد است جرم و تخریب در بلوک‌های آپارتمان‌ها با به کارگیری آیفون‌های تصویری یا قرار دادن نگهبان در ورودی آپارتمان‌های بزرگ به شدت کاهش می‌یابد. برخی شرایط و ویژگی‌های که از دیدگاه وی منشأ جرم بوده مانند: ارتفاع و وسعت زیاد مناطق مسکونی که موجب تراکم بی رویه جمعیت می‌شود، دسترسی آسان افراد خطرناک به داخل ساختمان‌ها، مقررات عبور و مرور آسان که داخل ساختمان‌ها را به هم وصل می‌کند و تمرکز زیاد خانواده‌های پرجمعیت در یک ساختمان بیان گردیده است (clark, 194: P, 10).

رعایت نکات ایمنی در ساخت و سازهای شهری اهمیت دارد. با ساخت مجتمع‌های تجاری در یک محل و استفاده از شبگرد و نگهبان ظریف حفاظتی آن اماکن کاملاً حفظ می‌شود. اگر منزل در شهرها طوری ساخته شود که برای ورود به آپارتمان‌ها عبور از جایگاه سرایدار ضروری باشد، خیلی از سرقت‌ها و دیگر جرایم روی نخواهد داد. اجبار به احداث پارکینگ برای منازل نوساز، به خصوص در آپارتمان‌ها و مجتمع‌های مسکونی از جمله اقداماتی است که علاوه بر جلوگیری از سرقت وسایط نقلیه باعث وجود ترافیکی روان در خیابان‌ها خواهد شد (اردکانی، ۱۳۸۱: ص ۱۳۱).

۲-۳ کنترل ابزاری که ارتکاب جرم را تسهیل می‌کنند

ابزاری که در ارتکاب جرم مؤثراند را باید محدود کرد به عنوان نمونه جرم انگاری حمل اسلحه نوعی پیشگیری وضعی است زیرا حمل اسلحه می‌تواند یک درگیری ساده را به جنایت تبدیل کند همان طوری که در ماده ۶۵۲ در بحث سرقت اگر سارق مسلح باشد و صرف وجود اسلحه از عوامل مشدده جرم است. نمونه دیگر کنترل ابزار مشاهده فیلم‌های خاص برای اطفال است زیرا مشاهده این نوع فیلم‌ها می‌تواند ارتکاب جرم را تسهیل نماید و تعلیم و تربیت او را با مشکل مواجه می‌کند. نمونه دیگر منع پذیرش اطفال و نوجوانان توسط رستوران‌ها و مهمان سرا است زیرا این امر می‌تواند جلوی فرار کودکان از خانه را بگیرد (ولد پرناز، ۱۳۸۰: ۷۱).

۳-۳ کنترل ورودی‌ها و خروجی‌ها

این نوع کنترل و نظارت نقش مؤثری در پیشگیری وضعی دارد. در ماده ۳۳ قانون مبارزه با مواد مخدر آمده است: « برای پیشگیری از اعتیاد و مبارزه با قاچاق مواد مخدر یا روان گردان‌های صنعتی غیر دارویی از هر قبیل اعم از تولید و توزیع و خرید و فروش و استعمال آنها و نیز موارد دیگری که در این قانون ذکر شده است، ستادی تشکیل شد. گرچه مبارزه با قاچاق مواد مخدر روش‌های خاص خود را می‌طلبد، لیکن نمی‌تواند آن را از معقوله پیشگیری خارج نمود چرا که پیشگیری از اعتیاد، مبارزه با قاچاق و کاهش عرضه ضروری است و این امر تنها با مبارزه حاصل نمی‌شود بلکه شیوه‌های مؤثر برای پیشگیری از قاچاق موجود بیشتر از نوع وضعی خواهد بود از جمله مراقبت از مرزها به وسیله حفر کانال، نصب سیم خار دار ... و یا بازرسی در فرودگاه‌ها و گمرکات مرزی که می‌تواند در کنار سایر روش‌های مبارزه با قاچاق مورد استفاده قرار گیرد (قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۷۶). علاوه بر آن کنترل ورودی و خروجی‌های مورد نظر یک مؤسسه و فروشگاه می‌تواند از انجام جرم جلوگیری نماید چون برخی افراد با ترس از اینکه مکان به سختی بازرسی و کنترل می‌شود مرتکب سرقت نمی‌شود در واقع در فروشگاه‌های بزرگ با نصب گیت‌های مغناطیسی با صدا درآمدن آژیر می‌تواند وسیله و بار موجود در فروشگاه را کنترل کرد.

۴-۳ محافظت از آماج جرم

در دسترس بودن آماج یکی از عواملی است که علاوه بر تحریک مجرم به ارتکاب جرم و ایجاد انگیزه مجرمانه می‌شود مجرمان بدون هیچ مانعی نیت بزهکارانه خود را درباره هدف مورد نظر عملی سازند. برای مثال در راستای جلوگیری از سرقت، افراد جامعه موظفاند اموال خود را در حرز و مکان مناسب با آن مال حفظ نمایند. در صورتی که این وظیفه توسط مالک انجام نشود قانون گذار ضمانت اجرا و نیز مجازات جرم را متفاوت دانسته است در واقع عدم رعایت شرط حرز نوعی تقصیر را برای مالک در تحقق عمل سرقت به همراه دارد همچنان که سرقت برای اینکه مشمول مجازات حد شود باید مال در حرز باشد اگر این کار را نکنند سرقت حدی نبوده و تبدیل به سرقت تعزیری خواهد شد.

۵-۳ جاذبه زدایی

اگر جاذبه مالی و روانی سیل جرم کاسته شود به طوری که مانع ارتکاب جرم شود به عنوان نمونه استفاده از کارت‌های اعتباری به جای پول نقد، جاذبه مالی را از کیف قاپی گرفته است و با هویت دار کردن خودروها یعنی با شماره‌های نامرئی مالک می‌تواند جلو خرید و فروش اموال مسروقه را بگیرد، کارخانه‌های ساعت سازی سوئیس با حک کردن شماره خاصی بر روی ساعت آن را هویت دار کرده و خرید و فروش ساعت‌های مسروقه را کنترل می‌کند (نجفی، ۱۳۷۷: ۷۰).

۶-۳ ایجاد مانع سر راه تماس بزهکار و بزه‌دیده

در واقع با ایجاد مانع در سر راه برقراری تماس میان این دو کنشگر مختلف، از ارتکاب جرم پیشگیری کرد برای نمونه با تغییر مسیر رفت و آمد مسئولان و سرمایه‌داران از سوء قصد به جان ایشان جلوگیری می‌کند یا نمونه دیگر ایجاد محدودیت در ساعت فعالیت برخی اصناف مثلاً به رستوران‌ها اجازه فعالیت بعد از ساعت ۱۲ شب را ندهند. علاوه بر وجاهت قانونی این بخش نامه، این امر شاید به منظور پیشگیری وضعی از امکان برخورد بزهکار و بزه‌دیده بلقوه ایجاد شده است.

پیشگیری محلی

یکی از روش‌هایی که در پیشگیری وضعی مورد توجه ویژه قرار می‌گیرد، استفاده از قابلیت‌های محلی برای پیشگیری از جرم است. از یک سو شناسایی محله‌هایی که متفاوت بوده و به دلیل داشتن وضعیت‌ها و موقعیت‌ها و تقلیل فرصت‌های جرم با اصلاح سیاست‌های محلی مد نظر است. از سوی دیگر استفاده از نیروهای محلی و مشارکت آنان در حفظ امنیت محله امری است که می‌تواند قدم بزرگی در جهت اجرای سیاست‌های پیشگیری وضعی محسوب شود. چگونه می‌توان وضعیت محله‌ها را در راستای کاهش آمار بزهکاری تغییر داد.

الف) پیشگیری از جرم از طریق توسعه محلی

در مورد اهمیت محله از نظر معاشرت اهالی و معاضدت و کمک افراد به یکدیگر و تأثیر این امر در کاهش خشونت و بزهکاری لازم است، سیاستی اتخاذ گردد تا در شهرها مجدداً کلمه مفهوم و معنای واقعی خود را پیدا نماید و ارتباط و معاضدت بین اهالی محل برقرار شود. در اجرای این امر پیشنهاد می‌شود ترتیبی اتخاذ شود که هر محله شخصیت واقعی خود را به دست آورد. مثلاً لازم است که هر محله داری شهردار، انجمن محل، پلیس یا نگهبان محلی و وسایل و تأسیسات مخصوص به خود باشد.

۱- نقش محله در بزهکاری

برخی جرم شناسان و جامعه شناسان ضمن بر شمردن ویژگی‌های محلات جرم خیز به بررسی آن‌ها پرداخته اند و گاهی این محله‌ها را به عنوان محله‌های بدنام یا محله‌های در حال توسعه اجتماعی نامیدند. بیکاری جوانان، اعتیاد جوانان، و وجود بزهکاری در اشکال مختلف، ترکیب قومی متفاوت، بی‌ثباتی و فقر، ترک تحصیل دانش‌آموزان و امثال آن از ویژگی‌های این محله‌های حساس یا مسأله‌دار ذکر شده است (بؤفورورفر، ۱۳۸۲: ۲۶). تحقیقات کلیفورد شاو و همکارانش در شهر شیکاگو نشان می‌دهد که تعداد زیادی از بزهکاران متعلق به محله‌هایی بودند که از نظر اجتماعی و اخلاقی فاسد بودند (ولد، ۱۳۸۰: ۲۰۲). بدیهی است چنانچه بزهکاران پس از ارتکاب جرم در محله‌های مساعد برای ارتکاب جرم قرار گیرند، احتمال تکرار جرم در آن بسیار افزایش خواهد یافت. در خصوص محیط کار ممکن است در کاهش انگیزه‌های فردی تحریک شده، مؤثر واقع شود یا با تغییر دادن آن در شکل‌گیری شخصیت فرد تأثیر گذارد (row1990: P256).

۲- گسترش فعالیت نهادهای محلی

با توسعه دامنه فعالیت نهادهای محلی مانند مساجد و تکایا، صندوق قرض الحسنه، تیم‌ها و گروه‌های ورزشی و فرهنگی در سطح محله و به طور کلی هر شکل سازمان یافته رسمی و غیررسمی دیگر، هماهنگی و انسجام در بین مردم محله افزایش یافته و حس مسؤلیت‌پذیری و مشارکت در طرح‌های پیشگیری را در آنها افزایش می‌دهد. برخی نهادها مستقیماً در امنیت سازی و اعمال تدابیر پیشگیری وضعی دخالت دارد مانند نگهبان، محله و ستاد امر به معروف در بسیج محله‌ها و یا ستاد حفاظت اجتماعی که مشارکت مردم در حفظ امنیت خود بر می‌انگیزد. دسته‌ای دیگر از نهادها اگر چه مستقیماً با موضوع پیشگیری در ارتباط نیستند اما توسعه فعالیت‌های آنان به کاهش آمار بزهکاری منتهی می‌شود. مانند مساجد و هیئت‌های مذهبی، کتابخانه‌ها در محلات، کانون فرهنگی- هنری، آموزشگاه‌های کار و هنر، باشگاه‌های ورزشی و سایر نهادهایی که می‌تواند در جهت پر کردن اوقات فراغت بزهکارانه سازماندهی شود (گراهام، ۱۳۷۹: ۱۲۷).

ب) مشارکت مردمی در امنیت محله

مشارکت مردم در سیاست جنایی حائز اهمیت فراوان است به گونه‌ای که آنان می‌توانند به عنوان یک اهرم عمده برای مشروعیت، حقانیت و کارآمدی طرح‌های مختلف پیشگیری باشند (بکاریا، ۱۳۷۴: ۱۴۷). سیاست جنایی اسلام با ترغیب روحیه برادری و برابری، حس مسئولیت در قبال جامعه و افراد، تکلیف همگان به فریضه امر به معروف و نهی از منکر و توجه به امور همسایگان و بسیاری موارد مشابه در صدد ایجاد همگونی و همبستگی فرهنگی و اجتماعی است تا افراد همواره خود را زیر ذربین نگاه سنگین و مسئولانه اجتماع حس کنند و آسوده خاطر دست به ارتکاب جرم نزنند. در آموزه‌های اسلامی شمار بزرگی از آموزش و مقررات وجود دارد که تحت عناوین مختلف مردم را در مقابل یکدیگر مکلف و مسئول قرارداده تا اولاً از حال یکدیگر با خبر شوند و ثانیاً در حوائج یکدیگر بکوشند و در نهایت با مسئولیت‌پذیری از یکدیگر مراقبت نمایند، به این ترتیب تعالیمی مانند ترغیب به انفاق، صله ارحام، عیادت مریض، رفع حوائج مؤمنین، وقف یا احکام و مقرراتی مانند پرداخت عوارض و مالیات‌های مختلف (خمس و زکات) می‌توانند آثار غیر قابل انکاری در از بین بردن زمینه‌های اقتصادی ارتکاب جرم و پیشگیری از جرایمی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم به فقر و عدم توزیع صحیح ثروت مربوط می‌شوند برجا بگذرد (حسینی، ۱۳۸۴: ۲۱۸).

ج) تقویت روابط همسایگی

می‌تواند از آن جهت که فرد در غیاب همسایه محافظت و نظارت خوبی بر آماج‌ها به حساب آید یکی از راهبردهای پیشگیری وضعی است. در سیاست جنایی اسلام پیشگیری موضوع همسایگی بسیار مؤکد مورد توجه قرار گرفته است و محافظت از همسایه و اموال او از جمله حقوق وی شمرده شده است. در روایتی از پیامبر گرامی اسلام آمده است «حق همسایه آن است که در غیابش او را حفظ کنی، در غیابش او را حفظ کنی، در حضورش او را گرامی بداری و هنگام بزه‌دیدگی و ستم به او، وی را یاری کنی» (حلی، ۱۴۰۵: ۶۲۹). یکی از معروف‌ترین برنامه‌هایی که اخیراً در این خصوص تدوین شده و موضوع همسایگی را به طور ویژه مد نظر قرار داده برنامه معروف به «سه بزرگ» است که در سه مرحله «نظارت همسایگان» و «عملیات شناسایی» و «تحقیقات امنیتی» طراحی شده و فعالیت‌های خود را در محورهای تعیین شده سامان دهند. از مردم خواسته می‌شود که مواظب رفتارهای مشکوک باشند و آن را به پلیس گزارش دهند و نسبت به اوضاع و احوال مربوط به سایر همسایگان حساسیت داشته و مراقبت نمایند (داوری و سلیمی، ۱۳۸۰: ۷۰۲).

نتیجه گیری

پیشگیری از جرم همواره یکی از موضوعات اساسی و مهم زندگی بشر بوده است که به شیوه‌های مختلف انجام می‌شد. یکی از آنها پیشگیری وضعی است که با تغییر در وضعیت فرد در معرض بزهکاری یا بزه‌دیدگی یا تغییر شرایط محیطی از ارتکاب جرم جلوگیری می‌کند. یکی از عوامل بزهکار است در واقع بزهکار محور اصلی جریان وقوع جرم است که باید کنترل و نظارت بشود و فرصت ارتکاب جرم را از او گرفت البته نقش بزه‌دیده در پیشگیری خیلی مهم و مؤثر است در واقع آسیب پذیری او با آماج جرم از عوامل مؤثر در بزهکاری است که با تمهیدات قانونی مناسب حمایت از بزه‌دیده را به طور کامل انجام داد.

یکی دیگر از عوامل محیط است که از طریق طراحی و اصلاح محیط کالبدی می‌توان فضای قابل دفاع ایجاد کرد در واقع با تغییر در کاربرد محیط از ارتکاب جرم و رفتار مجرمانه جلوگیری کرد. ابزارهای لازم در این خصوص، ایجاد محدودیت و کنترل دسترسی، ایجاد موانع و سد کردن موقعیت‌های ارتکاب جرم، دشوار کردن اهداف مجرمانه، تغییر رفتار شهروندان در محیط، کنترل و مراقبت‌های عرصه‌های عمومی، از بین بردن مکان‌های اختفاء، نور پردازی فضاهای عمومی و ... همه‌ی این اقدامات با هدف بالا بردن هزینه جرم، کاهش عواید جرم و تغییر انتخاب بزهکاران صورت می‌گیرد. در واقع اشخاص و اموال نوعی زور و قدرت منفعل در برابر بزهکاری هستند و اگر مجازات، پلیس، ساختمان پلیس و زندان و ... نباشد پیشگیری وضعی معنا و مفهوم ندارد. در واقع در پیشگیری وضعی اقدامات غیر کیفی مطرح است و بعضاً این اقدامات از لوازم آغاز دادرسی کیفی محسوب می‌شود. بنابراین باید در قوانین ایران تجدید نظر کلی صورت گیرد و ضمانت‌های لازم تعیین شود.

منابع و مراجع

- [۱] قرآن
- [۲] نهج البلاغه
- [۳] بکاریا، سزار(۱۳۷۴)، جرایم و مجازات ها، ترجمه محمد علی اردبیلی، تهران، انتشارات شهید بهشتی
- [۴] بؤفر، آلن وروفر، اگزویه(۱۳۸۲)، خشونت و نا امنی شهری، تهران، انتشارات مجد.
- [۵] حرعاملی، محمدین الحسن(۱۴۱۴)، وسایل الشیعه ، انتشارات مؤسسه آلالبیت لاحیاء الثرات
- [۶] حسینی، سید محمد(۱۳۸۴)، میزگرد پیشگیری از جرم ، مجله حقوقی دادگستری، ش ۴۸-۴۹
- [۷] حلی، یحیی بن سعید(۱۴۰۵)، الجامع للشرایع، قم، انتشارات مؤسسه سیدالشهداء.
- [۸] داوری، محمدو سلیمی علی(۱۳۸۰)، جامعه شناسی کجروی، تهران، انتشارات حوزه و دانشگاه.
- [۹] شیخ صدوق، محمدبن علی بن الحسین بابویه قمی(بی تا)، من لایحضره الفقیه، بیروت، دارصعب، ج ۲
- [۱۰] صلاحی، جاوید (بی تا)، بزهکاری اطفال و نوجوانان، تهران، انتشارات گوتنبرگ
- [۱۱] طبرسی، امین الدین ابوعلی(بی تا)، تفسیر جوامع الجامع، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
- [۱۲] عوده، عبدالقادر(بی تا)، التشریح الجنایی، ترجمه اکبر غفوری، ج ۱.
- [۱۳] فیض، علی رضا(۱۳۷۰)، مقارنه و تطبیق در حقوق جرای اسلام، تهران، انشارات وزارت ارشاد اسلامی.
- [۱۴] قانون اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۳۳۹
- [۱۵] قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰
- [۱۶] قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵/۳/۶
- [۱۷] قانون اصلاح مبارزه با مواد مخدر والحاق موادی به آن مصوب ۱۳۷۶/۸/۱۷
- [۱۸] کلینی، محمد یعقوب (۱۳۶۳) الکافی. دارالکتب الاسلامیه، ج ۲
- [۱۹] کی نیا، مهدی(بی تا). مبانی جرم شناسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
- [۲۰] گراهام، جان(۱۳۷۹). پیشگیری از جرم در کشورهای اروپایی و امریکای شمالی، ترجمه مؤسسه جرم شناسی دانشگاه تهران، پلی کپی
- [۲۱] نجفی، علی حسین(۱۳۷۷) دانشنامه جرم شناسی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- [۲۲] هاتفی اردکانی، حسین(۱۳۸۱)، مسائل و جرائم مالی و اقتصادی سرقت، جلد ۶، تهران، انتشارات آگاه.
- [۲۳] ویانو، میلیانو(۱۳۷۶)، بزه دیده شناسی، ترجمه نسرین مهر، مجله تحقیقات حقوقی، تهران، دانشکده شهید بهشتی شماره. ۱۹۲۰.
- [۲۴] ولد پرناز(بی تا)، جرم شناسی، ترجمه نظریعلی شجائی، تهران، انشارات سمت.
- [۲۵] ولد، جرج (۱۳۸۰)، جرم شناسی نظری، ترجمه علی شجاعی، انتشارات سمت،
- [۲۶] میرخلیلی، سید محمود(بی تا)، توسعه شهرها و ضرورت پیشگیری وضعی از بزهکاری، فصلنامه حقوق، مجله دانشگاه حقوق و علوم سیاسی، ش ۳
- [27] Burrows-j ، “Closed circuit television and crime on London underground” ، In Clarke-R.V.grand Mayhew-p، (eds.) Designingout ، crime.London ، hmsو ، 1980.
- [28] bennet-T.W and wright-R، “ Burglary on burglary: prevention and the offender، Farnborough ، Gower، 1984
- [29] Clarke – Ronald ، Theoretical back ground to Crime Prevention through Environmental design (CPTED) and Situational prevention ، Australisan Institute of Criminology Sydeny ، June1989
- [30] P.dennis rosenbum fother ، the prevention of crime ، socil and situational west worth pablishiny compony 19